

Studii planetare, hibridizare filosofică și lectură imanentă

Laura T. ILEA

Studiile planetare

A încerca să definești literatura comparată înseamnă a rezista tentației morții acestei discipline și a pătrunde în acel teritoriu poros, plin de posibilități pe care ea îl presupune. Literatura comparată își extrage resursele din literatura universală, din studiile transversale, din filosofie, antropologie, studii culturale, dar, mai mult decât atât, ea e un mod de a interpreta lumea, aici și acum.

În textul departamentului nostru, scris de curând pentru platforma umanistă a Universității Babeș-Bolyai, mi-am exprimat neliniștile legate de modul în care literatura comparată ar putea să sufere de „malpraxis” și am propus câteva piste prin care acest malpraxis poate fi remediat. Întrebarea care ar apărea astfel în prim-plan e legată de ideea cum ar arăta o lume în care textul rămâne încă extrem de important, într-un moment în care memoria noastră narativă este formatată într-un mod pe care nu-l putem încă bănuia. Trecerea de la oralitate la textul scris s-a făcut prin multiple metamorfoze ale „spiritului viu”, o afirmă Platon în *Phaidros*; cititul în gând, perfectat de solilociile lui Augustin, a reprezentat un moment de cotitură în istoria civilizației, performativitatea actuală fiind o altă paradigmă importantă în această direcție. Iar dialogul dintre *metadata* și *close reading*, la fel ca cel dintre înțelegerea literaturii în autonomia ei

estetică sau ca ecologie de practici și literatura ca purtătoare de mesaj social, este în egală măsură atractiv și tensionat. E clar că oricare dintre poziții reprezintă un manifest pentru a contracara o presiune aparent elitistă pe de o parte, care se revendică de la hermeneutica clasică – versus o poziție care își asumă miza socială, ideologică ca fiind centrală pentru demersul interpretativ, de cealaltă parte.

Dacă ar fi să denumesc o direcție dominantă înspre care m-au condus demersurile mele comparatiste în ultimii ani, aceasta ar fi explorarea unor ecologii narrative planetare. Când vorbesc despre aceste ecologii, mă refer la medii diverse de experimentare a unor voci diferite, a unor striații, texturi diferite ale lumii – ceea ce am numit *spațiul planetar*. Desigur, termenul de planetaritate s-a impus în special ca urmare a dezbatelii lui Gayatri Spivak în jurul ideii de moarte a disciplinei literaturii comparate aşa cum o cunoșteam la începutul secolului XXI și al posibilității revitalizării sale prin turnura planetară – turnură de anvergură teoretizată în volumul editat de Amy J. Elias și Christian Moraru în 2015. Pornind de la acest context, ideea de spațiu planetar a căpătat noi conotații, fiind un spațiu impregnat în permanență de procesualitate, de mișcare; am pornit mereu de la presupoziția că mișcarea e anterioară sedimentării în discipline, că transdisciplinaritatea, transgresiunea și hibridizarea sunt niște moduri naturale de a gândi, că migrația este anterioară sedentarizării. Acest principiu al mișcării, al neliniștii, pare a traversa istoria umană de la începuturile ei, iar această neliniște provoacă ideea de omogenitate sau de identitate ca esență stabilă. În interiorul acestei ecologii planetare, problema transformării este absolut esențială: în sensul în care, dacă vedem mișcarea ca pe o simplă deplasare, ne punem mereu întrebarea: ce a fost deplasat? Ce anume a suferit o pierdere? Ce identitate a fost pusă în pericol? Dacă însă vedem contrariul – acceptarea mișcării, a principiului neliniștii – ca fiind primordial, această perspectivă schimbă totul (Massumi 27): ființa umană poartă în ea tocmai principiul transformării relaționale.

Ultima mea carte publicată, *Politiques du désir. Pour une condition relationnelle* (2021), a constituit o încercare de a decripta, transversal,

lumea noastră și provocările la care suntem supuși în momentul de față. Dacă volumele mele teoretice anterioare, *Viața și umbra ei. Întemeierea existențială a cunoașterii – Martin Heidegger* (Cluj-Napoca: Idea Print & Design, 2007), *Littérature et scénarios d'aveuglement – Orhan Pamuk, Ernesto Sábato, José Saramago* (Paris: Honoré Champion, 2013) și *Literatura canadiană în infraroșu. Nihilismul feminin* (București: Tracus Arte, 2015) se concentrau pe analiza unor spații literare sau filosofice precise, în acest din urmă volum am încercat o surprindere a epocii noastre prin intermediul acelor instrumente pe care ni le pune la dispoziție practica literară, filosofică și politică, în special prin filtrele teoriilor decoloniale, ale studiilor planetare și ale reinterpretării acțiunii politice în contexte în care reconcilierea și dialogul nu pot nicidcum neglija contagiunea afectivă. Am insistat foarte mult, în pofida unor indecizii legate de noile curente – postumanism, transumanism, turnura non-umană – pe posibilitatea umanismului, iar aceasta pentru a sublinia rolul central al narativității în articularea modelului planetar. Am imaginat aşadar posibilitatea acestui nou umanism în epoca crizelor – criza pandemică, mutația civilizațională indusă de noile platforme, artificializarea vieții. Nu văd cum altfel am putea face față momentului tensionat în care ne aflăm acum (mă refer în special la războiul din Ucraina) fără continuitatea tramei istorice în care ne proiectăm viețile. Dacă există ceva care poate evita acum catastrofa totală e speranța că substanța distilată a istoriei (și istoriilor) secolului XX va preîntâmpina inevitabilul, că aceasta va perturba nevoia de violență printr-o mutație neașteptată.

Având în vedere viteza cu care evenimentele se derulează în ultima vreme și modul în care accelerăția acestora ca spectacol planetar pare a ne arunca înapoi în „apocalipsa nopții”, cum desemna Jan Patočka ideologia războiului ca depășire a lipsei de sens și ca nevoie de reorientare, aş îndrăzni să propun câteva piste deschise de acest volum înspre condiția relațională, înțeleasă ca meditație asupra rolului umanismului în epoci de criză.

În primul rând, cred că o pistă importantă de reflecție este cea prin care orice concluzie univocă, orice paradigmă ultimă se arată a fi irelevantă. Suntem prinși mereu între scrutarea cu luciditate a ipotezei necropolitice

și convingerea legată de plasticitatea și adaptabilitatea ființei umane, capabile să producă mutații civilizaționale care să configureze viitorul.

E adevărat că în timp de război se dezvoltă valori excepționale, bazate pe ceea ce am numit anterior condiție relațională și pe o educație de criză. E adevărat de asemenea că arta este cu atât mai expresivă și mai vitală cu cât ea se manifestă „sub asediul”. Întrebarea de la care am pornit discuția din *Politiques du désir* e centrală pentru eseul lui Amin Maalouf, *Naufragiul civilizațiilor*, care afirmă că valori excepționale precum camaraderia, sacrificiul, fervoarea ar trebui să se poată dezvolta și în vremuri „normale” (103), punând astfel capăt indolenței și inertiei acestora. Întrebarea dacă nu cumva se poate dezvolta în societățile noastre normate un echivalent moral al războiului, care să poată crea valori universale, dincolo de frontierele politice, religioase, etnice și culturale, e o întrebare centrală care, după părerea mea, nu poate fi tratată în afara paradigmăi alterității, atât de importante în interiorul unui aşa-zis canon universal.

În acest context, aş menționa în primul rând un curs pe care am început să îl țin la anul trei, la specialitatea literatură comparată, care s-a numit inițial *Centralitate și dispersie în imaginariul secolului XX*, dar care se va numi în viitor *Marginalitate și canon*. E un curs care familiarizează studenții cu ideea că există spații canonice diferite, precum și identități dispersate¹. Tratez în acest curs scriitori precum Nicole Krauss și Philip Roth, în special prin intermediul istoriei contrafactice pe care ei o propun, legate de personalitatea, viața și evaziunile lui Kafka într-o țară la fel de ireală precum Israelul. Canonul evreiesc este astfel adus în discuție, cu ironie, referențial, dar și cu sentimentul „ucronic” că ne aflăm în același timp în două locuri diferite, urmarea unui sentiment oceanic, amputat o dată cu intrarea în narativitatea canonica, centrală. Urmează apoi Amin Maalouf, cu *Naufragiul civilizațiilor*, dar și cu *Cruciadele văzute de arabi*; Adonis, cu *Islamul și violența*, apoi texte ale „noului val francez”: Édouard Louis, cu

---

¹ Un colocviu organizat la Montreal în 2015, cu prezență clujeană, s-a numit *Repenser le politique à travers des imaginaires dispersés*. Actele acestui colocviu au fost publicate în *Caietele Echinox* no. 30/2016.

O istorie a violenței, precum și Leïla Slimani, cu *Cântec lin*. În sfârșit, proiectul diasporic românesc (prin voci precum Cătălin-Dorian Florescu sau Marin Mălaicu-Hondrari), precum și acel nomadism, pansexualism pe care îl practică Ruxandra Cesereanu în cartea sa *Tricephalos*.

Un colocviu care a avut loc la Cluj-Napoca în 2019, intitulat *Planetary Spaces. The Humanities at the Crossroads of the Local and the Post-Global*, organizat de Centrul Phantasma pentru Cercetarea Imaginarului, în colaborare cu Centre d'Études Littéraires et Culturelles sur la Planétarité (CELCP) de la Université de Montréal, a adus în discuție teme diverse precum planetaritatea orbitală (Christian Moraru), afectivitatea multilingvă (Sneja Gunew), posibilitatea unei o a treia căi (Jean-Jacques Wunenburger), geografiile ficționale (Corin Braga), ficțiunile alternative (Isaac Bazié), migritudinea (Akimou Assani), planetaritatea și incalculabilul (Heike Härting), reinterpretarea arhivelor Războiului Rece (Monica Popescu), literatura gravitațională, veoche (Simon Harel), rătăcirile planetare (Horea Poenar), canonul metasporic (Laura T. Ilea), spațiile poroase (Florin Balotescu), atlasul ficțiunii globalizante (Ruxandra Cesereanu) și multe altele².

Cu participanți din șapte țări (Franța, Canada, USA, Nigeria, Portugalia, Mexic, România), colocviul, organizat încă într-un moment de fluiditate planetară, premergător marilor crize care au urmat lui 2019 (criza pandemică, iar acum tensiunea războiului), încerca să imagineze posibilitatea, chiar dacă destabilizantă, a unui imaginar planetar, care să se îndepărteze de discursurile bipolare ale întregii retorici a Războiului Rece. În mod neașteptat, problematica centrală a colocviului se mișca în jurul moștenirilor acestui Război Rece și a arhivelor lui, ca o premoniție a unei situații geopolitice care avea să destabilizeze discursul comunității planetare, doi ani mai târziu, în 2022. Intuiam deja în 2019 faptul că

---

² În acest context, articolul lui Marius Conkan, "Mapping Literature: Geocritical Thinking and Posthumanism", în *Caiete Echinox* 34/2018, p. 66-76, aduce o contribuție extrem de interesantă în cartografierea literaturii din punct de vedere geocritic.

paradigma Războiului Rece era recognoscibilă în situația actuală, intra- și post-pandemică, în care polii puterii se reformulează în funcție de condițiile epidemiologice, mediatice, de redistribuire a bogățiilor și a supravegherii, de negociere între libertate și protecție, drepturi individuale și colective. Iată că acest model planetar a devenit din nou extrem de prezent, în contextul geopoliticii actuale.

În acest context, cred că ceea ce numim literatură comparată are esențialmente o componentă politică, o componentă de stringență angrenată în lumea în care trăim. Nu în sens ideologic desigur, ci în sensul creării unor ecologii ale textului și ale acțiunii, făcute posibile printr-o narativitate care să coaguleze comunități (fie acestea reale sau virtuale). Își, mai ales, prin convingerea că aceste corpuri ale textelor create prin demersurile noastre sunt parte integrantă a unui spațiu planetar, care poate fi astfel remodelat. Un spațiu care se menține în echilibru între ceea ce s-ar numi *euristici ale friciei și noi umanisme*³; un discurs care să nu exceleze nici în ideologie, dar nici în absenteismul turnului de fildeș sau al replierii în estetic. Literatura comparată e o practică, o ecologie a unui discurs specific, care trebuie menținut în echilibrul dintre lectura imanentă și critică. Ea participă activ la configurarea aceluia spațiu planetar, despre care ne întrebăm în continuare dacă poate rămâne un spațiu al comunului sau va deveni mai degrabă un spațiu în care se vor desfășura discursuri ale violenței; dacă creația poate să țină laolaltă o lume dispersată de contaminarea mediatică și de contagiunea afectelor, de politici ale supravegherii sau ale închiderii planetare în numele protecției; dacă cosmopolitismul afectului poate reintegra limbile disperse, iar memoria arhivelor Războiului Rece poate rezista loviturilor pe care i le-ar putea da întoarcerea refusatului – toate acestea sunt chestiuni urgente care ne interpelează și în interiorul căror literatura comparată trebuie să își găsească terenul de apartenență, prin termenii pe care îi propune: fie aceștia

---

³ Laura T. Ilea, „Euristici ale friciei și noi umanisme”, în Corin Braga (ed.), *Concepțe și metode în cercetarea imaginariului* (Iași: Polirom, 2021), 343-382.

imagini planetare în literatură, artă și cinema, fie perspective geocritice, fie memoria și formele de viață politică, colectivitățile planetare, discursurile subalterne sau sensul comunului pe care le pune în mișcare.

Stringența acestor meditații vine din faptul că ne aflăm în interiorul unui paradox copleșitor al civilizației, care provine din faptul că am ajuns la un nivel tehnologic și al resurselor care ar putea susține echilibrul, pacea și bunăstarea planetară, dar în egală măsură toate acestea nu pot împiedica niște fenomene de masă la fel de atavice și primare ca războiul fratricid, expulzarea alogenilor, îndepărțarea „ereticilor”, omogenizarea spațiilor și a teritoriilor. E un paradox care nu poate fi lăsat pe mâna, exclusiv, a politicienilor de profesie. Perspectiva științelor umaniste, în mod particular a literaturii comparate, este cea în care acest spațiu poate fi renegociat, aşa încât discursurile necropoliticilor să fie contracarate de aceste discursuri restauratoare, ale diversității.

Iar când vorbesc despre această perspectivă a științelor umaniste, ea implică în mod concret sentimentul de apartenență la un spațiu planetar, nu doar la cel virtual conectat, ci și la niște experiențe „estetice” care să depășească granițele lumii occidentale. Exotismul e o inițiere desigur, însă acest sentiment de apartenență la lumi diferite trebuie educat, iar aceasta prin mai multe metode: un curs de literaturi ale lumii, oferit la trunchiul comun, este unul dintre exemple. Mai mult, cu puțin timp în urmă, pe 14 aprilie 2022, în cadrul unui colocviu despre *Vocile diasporice: lacrimi, tăcere, râs* (*Diasporic Voices: Tears, Silences, Laughter*), am avut ca invitați conferențiaři din Franța, Algeria, India, Liban, USA, iar textele prezentate au luat în discuție ideea de spațiu diasporic, de spațiu interstațional, de memorii tribale, antropologia migrației, itinerarii ale improvizăției în *commedia dell'arte*, migrația europeană în America, migrația palestiniană în Liban, sentimentul de autoderiziune prezent la comicei algerieni sau în proza nigeriană, istoriile contrafactice, diaspora românească aflată între exil și recuperare. Colocviul a fost o colaborare între *Centrul Phantasma*, Centrul de Studii Africane (CESTAF) și Centrul de Studii asupra Orientului Mijlociu și al Mediteranei, ale Universității Babeș-Bolyai.

Toate aceste observații nu sunt aleatoare, ci vin dintr-o lungă practică, explicită în mai multe schimburi Erasmus la care am participat, și anume la Lima, Beirut, Montréal și Sfax, prin participarea la proiectul *Immediations* al laboratorului de cercetare-creație *SenseLab*, de la Universitatea Concordia, Montréal, precum și într-un proiect care se va desfășura în octombrie 2022, și anume *Voix différentes*, la Université de Montréal. Acest atelier mai puțin obișnuit, consacrat „vocilor diferite”, are ca punct de pornire o carte publicată de Carol Gilligan în 1982, intitulată *In a Different Voice* (1982), în care autoarea fundamentează o etică a griji, punând accentul pe dialog, pe simțul autenticității și pe atenția îndreptată spre ceilalți. Patruzeci de ani mai târziu, atelierul *Voix différentes* scrutează vocea ca fiind o manifestare politică a unei *alte vieți*, a unei voci eminamente minoritare; această *punere în voce* trece de pura vorbire înspre o voce politică care precedă cristalizarea în discursul articulat. Metodele utilizate se inspiră din alte abordări transversale precum cercetarea-creație, atelierele participative sau jocul, punându-și problema materialității vocii ca fenomen politic, ca practică concretă. În aceeași direcție se exprimă și mai multe texte legate de pedagogiile radicale, cu privire la *Deplasarea geopoliticiei cunoașterii* sau la *Morfismele nomade și strategiile acțiunii* implicate în proiectele transculturale; evenimente în jurul ideii de *iubire revoluționară* sau *feminism intersectional*, precum și un număr tematic dedicat conceptului de “Combined and Uneven Feminism: Intersectional and Post-Constructivist Tendencies”. De asemenea, analiza unor filme și texte legate de perspectiva transnațională⁴ (*Incendii* și *Inch'Allah*), precum și introducerea în spațiul cultural românesc a unor referințe francofone cum ar fi Wajdi Mouawad, Leïla Slimani, Édouard Louis, Catherine Mavrikakis, Nelly Arcan, Nancy Huston și Dany Laferrière⁵.

⁴ În spațiul cultural românesc, un text esențial pentru această perspectivă transnațională este cel al Mihaelei Ursă, intitulat “Made in Translation: A National Poetics for the Trans-National World”, în Mircea Martin, Christian Moraru și Andrei Terian (eds.), *Romanian Literature as World Literature* (Londra: Bloomsbury, 2018).

⁵ Toate acestea s-au regăsit în revista *Inflexions*, în evenimente organizate la Collège de Philosophie din Paris (2017), la Centre d’Études Littéraires et Culturelles sur la Planéitarité

Continuând în direcția acestui canon multiplu fațetat, aş aminti aici contribuția la *Enciclopedia imaginariilor din România. Imaginar literar*, în care am discutat conceptul de canon *metasporic* (concept integrat și într-un volum recent, *Politiques du désir*). Ideea de canon metasporic împrumută termenul de *métaspora* din volumul lui Joël Des Rosiers, *Métaspora. Essai sur les patries intimes* (2013) și contracareză binaritatea plasării între pierderea nostalgiei a unui teren de origine și configurarea obsedantă a acestei identități pierdute. Canonul metasporic negociază între referințele culturale ale originii și integrarea în „lumea nouă”. Complexitatea lui ține cont de aceeași scală planetară pe care am amintit-o, precum și de gradația perceptibilă sau imperceptibilă între exilul politic forțat, exilul cultural, transgresarea graniței dintre autobiografie și ficțiune, hibridizările succesive etc. Folosind lucrarea de referință a lui Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989* (2010), canonul pe care îl propun este înțeles ca o aventură interioară care integrează fire diverse, până la a configura un sistem cu totul aparte. Amalgamând influențe precum Marcel Proust, Romain Rolland, Philip Roth, Swedenborg sau beatnicii americanii, scriitori precum Vintilă Horia, Andrei Codrescu, Martha Bibescu, Panait Istrati, Norman Manea sau Gabriela Melinescu se plasează în mod evident în continuă tensiune față de canonul exilic sau diasporic.

Desigur, modelul traumatic în literatura exilului nu este de neglijat, îndepărarea de matricea identitară fiind în primă instanță un lung parcurs al traumei. Însă pe acest palier al traumei cresc uneori inflorescențe neașteptate, conexiuni și negocieri paradoxale care fac posibilă o decriptare diferită a unor paradigme futurologice. Tot așa cum pe terenul minat al euristicilor friciei se inserează perplexitatea, știința voioasă și posibilitatea acțiunii ca un tot miraculos, tot astfel, în cheie literară, hibridizările sunt multiple. Dacă există așadar scriitori în întregime dedicăți traumei (precum Herta Müller),

---

(2018-2022), în cadrul Star-UBB *Advanced Fellowship* (2016), la festivalul de literatură *Metropolis Bleu*, din Montréal, precum și într-un număr din *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, coordonat împreună cu doctoranda Ana-Maria Deliu (2018); de asemenea, în teze de licență sau texte apărute în revista *Studia Philologia* sau *Steaua*.

perpetuu exilați (ca Benjamin Fondane), purtători ai unor multiple exiluri (ca Dumitru Țepeneag), există și scriitori care negociază cu patria de adopție, imaginând desprinderea de familiaritatea identității ca pe un mare noroc, mai degrabă decât ca pe o damnare (Virgil Nemoianu, Bogdan Suceavă, Cătălin-Dorian Florescu, Călin-Andrei Mihăilescu, Saviana Stănescu). Drept urmare, am încercat, în articole, conferințe și cursuri, să cartografiez acest peisaj divers, atât prin miza sa literară și ideatică, cât și printr-un fel de infra-privire, care scrutează parcursul alambicat prin care trecerea a avut loc: dacă ea a survenit printr-un act radical, de ruptură – ca de exemplu, în cazul romanului *Al doilea mesager* (1985) al lui Bujor Nedelcovici, scris cu convingerea fermă că acesta îi va aduce exilul; sau al lui Dumitru Țepeneag, care își creează o *persona*, scriind sub numele Ed Pastenague, într-un alt caz, cel al lui Andrei Codrescu, această trecere reprezintă un exemplu perfect al hibridizării reușite între modelul avangardelor istorice și experimentele literare ale școlii de poezie de la New York sau San Francisco, un amestec de beatnik și „indolență meridională a Balcanilor”. În aceeași logică a hibridizării se înscrie Norman Manea, un alogen care produce variațiuni diferite ale scrierilor sale pornind de la versiunile în germană, italiană și franceză ale acestora. Mai aproape de noi, Cătălin-Dorian Florescu, care se poziționează între dispersie și recuperare; Marius Daniel Popescu, care recreează o polifonie de voci și perspective, în care comunismul e văzut cu dubla lui aură, de mesianism și înapoiere culturală; Liliana Lazăr, explorând superstiții arhaice și semne ale trecutului, Tatiana Tăbuleac, între nostalgie și luciditate de bisturiu, Călin-Andrei Mihăilescu, care înoată în ludicul caragialesc eliberator, Saviana Stănescu, marșând pe o forță în egală măsură distructivă și creatoare, vulnerabilă și aporetică.

Iată, aşadar, forța acestui canon metasporic, care integrează elemente culturale planetare în locul unei hărți maniheiste care opune localul universalului. Aș aminti, nu în ultimul rând, volumele mele de ficțiune, *Est*, *Les femmes occidentales n'ont pas d'honneur* și *Cartografia lumii de dincolo*, dar și cele de non-ficțiune, *Scénarios d'aveuglement dans la littérature* –

Orhan Pamuk, Ernesto Sabato, José Saramago, Literatura canadiană în infraroșu. Nihilismul feminin, Politiques du désir. Pour une condition relationnelle, toate tributare aceleiași saga planetare, precum și condiției nomadismului ca dat primordial.

Hibridizarea filosofică

Este momentul cred să aduc în discuție o a doua direcție, probabil la fel de importantă, a modului în care înțeleg construcția demersului literaturii comparate, și anume prin relația dintre literatură și filosofie. Din această perspectivă, literatura e un act de gândire și un mod de a acționa.

O mare parte a cursurilor, conferințelor și studiilor publicate în ultimii ani, dar și a evenimentelor organizate, în spații convenționale sau mai puțin convenționale, au fost dedicate gândirii vectorilor care orientează literatura, filosofia și artele vizuale, cu aplicare directă în lumea noastră: articole despre Herta Müller și despre elementul non-uman, ultimă redută a acțiunii în literatura ei, atunci când aceasta este îngrădită de violență, cenzură și frică⁶; despre teorii ale afectului și noi materialisme, aplicate la analiza a trei filme, în cadrul cursului de master, *Poetici ale imaginației: Amour* al lui Michael Haneke, *Inch'Allah* al lui Anaïs Barbeau-Lavalette și *Incendii* al lui Denis Villeneuve.

Cursurile pe care le predau la Departamentul de literatură comparată au această intensă componentă ideatică și sunt structurate în felul următor: Cursul de *Istoria ideilor* din anul I are două direcții majore de meditație, și anume problematica etică și cea politică, începând din Antichitate și până în zilele noastre. Deși e dificil să familiarizezi studenții la Litere cu o perioadă atât de amplă, am făcut o selecție de texte care reușesc să lege problema justei acțiuni (atât cea individuală, cât și cea colectivă) de contextul mai larg în care ființa umană este văzută, prin să fiind între lumea

---

⁶ În texte publicate la editura Zeta Books sau într-un volum colectiv, *Herta Muller – un puzzle* (Cluj: Școala Ardeleană, 2019), editat de Ruxandra Cesereanu.

sensibilă și lumea inteligibilă (la Platon), capabilă să cunoască fericirea prin îndepărțarea durerii sau prin experimentarea plăcerilor moderate (Epictet, stoicismul și epicureismul) sau prin acceptarea contradicțiilor, hazardului și indeterminării (filosofia existențială, trecând prin nume ca Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger și Sartre), prin asumarea libertății ca responsabilitate și anxietate. În ceea ce privește acțiunea politică, ea ia în considerare teoria acțiunii a Hannei Arendt, dar și contextul feminist al performativității (Judith Butler) și discursurile alternative, bazate pe practici care descentrează europocentrismul (Walter Mignolo, Madina Tłostanova). De asemenea, cursul dedicat lui Nietzsche, din anul II, trunchi comun, preia idei și paradigme controversate ale filosofului – voința de putere, genealogia moralei, preeminența esteticului, tragicul ca reconciliere paradoxală între două tendințe aparent contradictorii, transvaluarea valorilor, nihilismul activ ca însănătoșire după boală, ca posibilitate a științei voioase într-o lume marcată de decadență; toate acestea prin analiza unor opere literare care să le pună în valoare complexitatea și să creeze un peisaj al lumii noastre care să corespundă întrebărilor, neliniștilor și nevoii de orientare a tinerilor care audiază cursul – *Lupul de stepă* al lui Hermann Hesse, *Moartea la Veneția* de Thomas Mann, *Parfumul* lui Patrick Süskind, dar și *Platforma* lui Michel Houellebecq, *Lentoarea* lui Milan Kundera sau *Pianista* lui Elfriede Jelinek.

Paradigma filosofică se îndreaptă mai departe înspre teoriile contemporane – noi materialisme, teorii ale afectului, teorii ale antropocenului – în tratarea problematicii masterale. Nu aş intra aici în amănunt, amintind toate valențele acestor teorii, însă aş vrea doar să subliniez miza lor, direcția diferită în care ele orientează discursul filosofic actual și care îl fac pe acesta complet diferit de multe dintre discursurile reformatoare ale secolului XX.

Și anume, în primul rând, modul în care acestea pun accentul pe ceea ce se numește, în sens larg, *misfit*, pe inadvertență, pe incongruență, pe inadecvare. Un corp uman obișnuit, pus deodată să trăiască la minus douăzeci de grade Celsius, se află într-o situație de inadecvare. El nu este

autonom, rațional, stăpân pe deciziile sale, aşa cum pare a fi subiectul nostru politic, în acord sau în dezacord cu deciziile care se iau pentru binele sau în defavoarea sa. O persoană de culoare, în interiorul unei societăți albe, se află într-o situație de inadecvare care îi amintește în orice moment specificitatea sa. O femeie-filosof în mijlocul unei mase de gânditori de sorginte masculină se află în aceeași situație. Un corp care îmbătrânește într-o lume a exclusivității imaginii se află în inadecvare. O minte care înțelege tot mai puțin din mecanismele epocii sale este un *misfit*. De altfel, pe măsură ce înaintăm în viață, inadecvarea aceasta se adâncește, ca un ocean care ne desparte de ceea ce e în jur.

Așadar, putem afirma că punctul de plecare nu este cel al autonomiei, al spiritualității, al libertății de alegere, al liberului arbitru, al autocontrolului, ci dimpotrivă, cel al vulnerabilității, al inadecvării, al nonsuveranității, al relaționării, și că în principiu gradele de mișcare în acest spectru sunt potențial infinite.

Un al doilea lucru pe care l-aș sublinia în acest context este cel legat de modul în care înțelegem libertatea, la început de secol XXI – o libertate care ne transformă în egală măsură cu procesele pe care le punem în joc: Elizabeth Grosz afirmă (139-157), pe urmele lui Bergson din *Evoluția creatoare*, că libertatea nu e o caracteristică intrinsecă a situației noastre umane, cum o voia Sartre, de exemplu, ci că ea este excepțională, schimbându-l și pe cel care o performează și cursul evenimentelor performante. E un moment de o mare intensitate, în care potențele noastre sunt puse în mișcare.

Iată așadar cum toate aceste proiecte de regândire în termeni noi a filosofiei, care să poată fi aplicată la lumea în care trăim, se înscriu într-o paradigmă mai largă, pe care încerc să o articulez: faptul că secolul XXI se îndepărtează, cel puțin teoretic, de obsesionalitatea dorinței de reînnoire radicală a omului, tipică pentru gândirea secolului XX – reînnoire estetică și politică ce implică în egală măsură o metamorfoză revoluționară, însă și anularea a tot ceea ce e vechi. Cred că ne aflăm mai degrabă, prin toate aceste mutații, în paradigma unei dorințe de păstrare a tot ceea ce a fost pus

în pericol prin excesele transformatoare ale secolului precedent. Cel mai copleșitor este însă faptul că, în contradicție cu programul revoluționar al secolului XX, omul începutului de secol XXI are la dispoziție capacitatea de a elibera umanitatea din ultima sa legătură cu „închisoarea” în care îl menține natura, prin purul instinct al omului de știință: crearea vieții în mod artificial și dorința de a împinge limitele acesteia înspre o nemurire virtuală. Or, această capacitate, inherentă în instinctul omului de știință, este percepță ca o rebeliune împotriva condiției umane, pe care acesta vrea să o schimbe cu ceva creat de el însuși. Suntem aşadar responsabili pentru această transgresiune care ne face vulnerabili la diverse proiecții futurologice, fiind mereu prinși, cum o spuneam deja, între euristică ale fricii și futurologii dezlănțuite. Pe scurt, problema responsabilității e în continuare la fel de stringentă, întrucât mijloacele noastre de adaptare la condițiile pe care le-am creat ne fac responsabili în egală măsură de distrugerile care decurg din acestea. Toate aceste idei au fost discutate atât în *Concepțe și metode în cercetarea imaginariului*, volum coordonat de Corin Braga, cât și într-un amplu volum coordonat de Ștefan Constantinescu și Corina Ilea, *Noah's Ark*.

Aceste direcții de gândire au luat de asemenea amploare în cadrul evenimentelor interdisciplinare *Inflexiuni*, desfășurate de-a lungul a trei ani (între 2019 și 2022) și transpuze într-un volum publicat de Editura Școala Ardeleană la începutul lui 2022. Volumul este grupat în jurul a două mari teme, prima fiind mai degrabă mentalitară, sociologică, literară și artistică – *Lumea de azi și impasurile ei*; iar cea de a doua având legătură cu știința, fie ea serioasă sau voioasă – *Știință și universuri paralele*. Câteva idei discutate în volum privesc, în prima parte, distincția dintre distopii tari și distopii flotante, conștiința spectrală, ciocnirea simbolurilor cu tehnologia; ficțiunile creațoare și ficțiunile distrugătoare. De asemenea, ritualurile spațiului comun, ca posibile forme de suprematie în lumea infinit virtualizabilă a rețelelor sociale; periferiile, *politicele corpului*, în dimensiunile sale de amorf și expresivitate; încarcerarea corpului în perioada pandemică. Partea a doua, dedicată diverselor forme de știință, a pornit de la postulate, de la punctul zero. Cum arată deci o definiție filosofică a timpului care îl numește pe acesta

„așteptare a unui eveniment”; dar a spațiului, conotat drept „experiență a atenției”⁷? Mai departe, *Lumile secundare* menționează „iratională” eficacitate a matematicii, „miracolul” faptului că aceasta reprezintă însuși limbajul naturii, că lumea e ordonată, poate fi descrisă, iar creierul nostru îi poate înțelege legile. De aici se pot proiecta multiversuri, *qualia*, universuri-reziduu, lumi secundare. Precum și o mare tentație transgresivă: teoria totului. În sfârșit, ca un arc final, în plină pandemie, *Știința voioasă* își pune următoarea întrebare: dacă Nietzsche a fost un profet al viitorului, e această profetie anihilată de promiscuitatea lumii contemporane, perfect ancorată în propriul ei narcisism? Irverența gândirii, absurdismul, *stand-up comedy*, nebunia suprarealistă, dadaismul, râsul nietzschean, *hacking*-ul filozofic, o gândire de tip viral au părut a fi câteva trasee de urmat. Iar micile republici imaginare se constituie într-o formă de utopie non-destructivă, pe o hartă în care literatura și arta sunt mereu hibridizate cu o formă de filosofie aplecată asupra a ceea ce e mai stringent în evenimentul cotidian, dar și în evenimentul înțeles în sens macropolitic.

Infra-privire și lectură imanentă

Ajung, în final, la un alt element esențial pentru modul în care înțeleg practica literaturii, și anume infra-privirea, în negociere cu un mod „suspicios” de a citi textele⁸.

---

⁷ Definirea evenimentului, a experimentului, a experiențialului a fost adusă în discuție de către Alexander Baumgarten, în discuție cu Zoltán Néda. Focarul în jurul căruia au gravitat discuțiile s-a centrat în jurul distincției, subliniată în *Light. Paradigms for Scientific and Religious Thinking*, (București: Zeta Books, 2019), dintre experimentul științific, ale cărui condiții pot fi replicate, cu un rezultat mai mult sau mai puțin asemănător, și experiența, fie ea filosofică sau teologică, care nu poate decât crea condițiile experimentării, cu rezultate extrem de diverse, în funcție de individ. De unde și, în anumite limite, uniformitatea limbajului științific, versus intractabilitatea (tot în anumite limite) evenimentialului filosofic sau teologic.

⁸ Într-un text pe care l-am scris pentru *Observator Cultural*, nr. 1088/2021, intitulat „Cum să te desprinzi de maeștrii suspiciunii”, am discutat câteva direcții trasate de volumul

Și anume, acest gen de privire, care nu presupune neapărat un *close reading*, cât mai degrabă un demers reflexiv, opus excesului unui demers emancipator și militant, este o privire care merge în apropierea textului, a urmelor lui, a ruinelor lui. Este o privire, aş spune, specifică epocii noastre și a tot ceea ce reprezintă literatura acum. Într-un fel, o pătrundere dincolo de demersurile suspicios-detectiviste (cei trei mari maeștri ai suspiciunii fiind Marx, Freud și Nietzsche). În acest context, aş face o scurtă referire la doi autori care au câștigat două premii importante în 2021, și anume Abdulrazak Gurnah (Nobel) și Mohamed Mbougar Sarr (Goncourt). Chiar dacă în scrierile lor presupoziția de- sau post-colonială este prezentă, ea nu transpare cu violență unui anume tip de literatură militantă, a traumei, a sciziunii. Literatura secolului XX insistă extrem de mult, și pe bună dreptate, pe această incapacitate de a uita, pe resentiment, pe reacțiune, pe suspiciunea permanentă. Aș spune însă că Mohamed Mbougar Sarr scrie într-un fel de condiție a post-traumei. Trauma apare desigur, dar nu încărcată de retorica militantismului, ci mai degrabă de forța recuperării unor ruine.

Un astfel de lucru mi se pare extrem de fructuos în demersurile actuale ale literaturii comparate – și anume, o luare în răspăr a direcției critice suspicios-detectiviste, cum o numea Rita Felski, și o îndreptare înspre metoda compozitionistă a lui Bruno Latour, a „hibridării și recomponerii diverselor figuri, materiale și medii” (citat în Pavel 14). Nu deconstrucție, ci refacerea ruinelor, a recompoziției plastice a desfigurărilor istoriei, o păstrare mai degrabă decât o reformulare din rădăcini, o suprapunere a aluviunilor mai degrabă decât o redefinire totală a noțiunilor. O atitudine complice cu rănilor, cu urmele și desfigurările.

O astfel de *infra-privire*, de lectură imanentă, centrată pe non-epuizarea surselor, se exprimă prin prezența reală a urmelor teoreticienilor și interpreților în obiectul interpretării lor. Dincolo, aşadar, de a-și livra

---

Laurei Pavel, *Personaje ale teoriei, ființe ale ficțiunii. Eseuri* (Iași: Institutul European, 2021). Am rezonat cu modul în care autoarea definește această infra-privire și în special cu modul în care conduce discuția legată de o posibilă desprindere de suspiciune.

interpretările care să se insereze într-un arbore interpretativ, autori precum Rita Felski, Bruno Latour, Stanley Cavell, Donald Davidson, Martha Nussbaum sau Giorgio Agamben ne conferă atitudini și concepte interpretative, trăiri cu stil, moduri ale existenței. Acestea presupun de asemenea o rezistență internă pe care obiectele și procesele artistice o opun manipulării noastre, un nucleu dur care rezistă oricărei presetări a intenționalității artistice. O privire mai degrabă complice decât suspicioasă.⁹ Așadar, o privire dinăuntru, o privire performativă, o lectură imanentă.

Concluzie

În loc de concluzie, aş aduce câteva observații metodologice, cu care aş dori să închei acest periplu printre paradigmile literaturii comparate, pe care le-am practicat în ultimii ani:

Şi anume, aş accentua un deziderat – faptul că tinerii ar trebui să participe într-un mod activ la crearea de cunoștințe, sprijinindu-se nu doar pe o rațiune instrumentalizată, care să le servească la înmagazinarea acestora, ci în egală măsură pe o rațiune operațională și creațoare de valori. Tinerii cercetători se formează implicați fiind în proiecte de anvergură; ei trebuie încurajați să își publice cercetările și să depășească blocajul paralizant al imposturii sau al mereu invocatei lipse de experiență¹⁰.

O a doua observație privește bibliometrizarea cunoașterii. Pentru a o contracara, ar trebui evitat un anume fel de jargon care se autoperpetuează. Gradul de noutate a ceea ce aş numi „esteto-diversitate” e foarte mare, iar contribuțiile singulare, reflecțiile non-canonice și care nu intră neapărat

---

⁹ O astfel de privire complice am exersat cred în articolele pe care le-am scris despre literatură, publicate în *Steaua* sau în *Observator Cultural*, în cursul meu ținut la Université de Montréal, ca profesor invitat, în 2018, intitulat *Teatru și teorii ale performativității*, în „experimentele anarhistice” desfășurate în cadrul SenseLab, în scrierea unei piese de teatru împreună cu studenții de anul III ai Departamentului de literatură comparată, în 2019-2020.

¹⁰ Exemple îmbucurătoare în acest sens sunt revistele *Caietele Echinox* sau *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, care le publică articolele.

într-o anumită specializare nu ar trebui devalorizate. Spun aceasta pentru că am impresia că există „un viciu de procedură”, o anume discrepanță între dorința de transmedialitate, deschidere, transversalitate și modul în care cercetarea e susținută, în funcție de specializarea exclusivă. Diversitatea e văzută a fi un dezavantaj, o incoerență, o lipsă de concentrare. Cred că perpetuarea acestor indici bibliometrici, chiar dacă regularizează parcursul academic, e în egală măsură extrem de nocivă acestuia. Creativitatea, care este centrul culturii umaniste, precum și pasiunea pentru idee ies în pierdere din această uniformizare.

Aș insista de asemenea pe o direcție care mi s-ar părea absolut novatoare și pe care am atins-o tangențial când am vorbit despre hibridizarea literaturii, respectiv cercetare-creație. Iar aici, mi se pare absolut hotărâtor ca în evaluările de „vizibilitate” să apară cu mai mare pregnanță volumele de beletristică ale cercetătorilor, dacă este cazul. Există desigur cercetători dedicați în totalitate teoriei, însă există, întrucât este vorba despre Litere și literatură, și cercetători-scriitori, exploratori ai unor noi spații creative. În evaluările și indexările lor, creația literară ar trebui aşadar să capete o greutate mai mare.

La aceste observații s-ar adăuga nevoia, pe care o resimt, de creare a unui spațiu de dialog între metode științifice care aparent se exclud, ca de exemplu hermeneutica clasică a textelor și noile tendințe digitale, sau *close-reading* și *metadata*.

Toate aceste observații concluzive trebuie urmărite în contextul în care observ că o mare parte a educației umaniste e centrată pe culpabilizare (nu e îndeajuns de productivă, de competitivă, de reglabilă la indici standard, de integrabilă într-un proces devitalizant de *peer reviewing*). Or, eu cred că dacă există o specificitate a culturii umaniste în sens larg și a literaturii comparate în sens restrâns, ea constă tocmai în această deculpabilizare, în resetarea unei rațiuni care să reflecteze asupra lumii noastre, capabile să ofere deschideri pentru probleme care, din unghiul unei strâmte specializări, sunt irezolvabile. Mi-ar plăcea aşadar să existe o mai mare coerentă între etosul predării acestei discipline, cum se face fără doar și poate în Departamentul de literatură comparată de la Universitatea

Babeș-Bolyai, și valorizarea sa în termeni de vizibilitate în societate, de modelare a unor tineri pentru viitor și a unor modele operaționale care să aibă un cuvânt de spus în programele umaniste ale celei de a doua decăde a secolului XXI.

Referințe:

- Adonis. *Islamul și violența*. București: Humanitas, 2016.
- Arendt, Hannah. *Condiția umană*. Cluj-Napoca: Idea Print & Design, 2007.
- Axinciuc, Madeea și Zoltán Néda. *Light. Paradigms for Scientific and Religious Thinking*. București: Zeta Books, 2019.
- Braga, Corin (ed.). *Enciclopedia imaginariilor din România. Imaginar literar*. Iași: Polirom, 2020.
- *Concepțe și metode în cercetarea imaginarului. Invitații Phantasma (II)*. Iași: Polirom, 2021
- Cesereanu, Ruxandra (ed.). *Herta Müller – Un puzzle*. Cluj-Napoca: Școala Ardeleană, 2019.
- *Tricephalos*. Chișinău: Cartier, 2019.
- Conkan, Marius. "Mapping Literature: Geocritical Thinking and Posthumanism", in *Caiete Echinox* 34/2018, p. 66-76.
- Constantinescu, Stefan și Corina Ilea (eds.). *Noah's Ark. An Improbable Space Survival Kit*. Stockholm: Arvinius & Orfeus, 2021.
- Des Rosiers, Joël. *Metaspora. Essai sur les patries intimes*. Montréal: Tryptique, 2013.
- Elias, Amy J. și Christian Moraru, (eds.). *The Planetary Turn. Relationality and Geoaesthetics in the Twenty-First Century*. Illinois: Northwestern University Press, 2015.
- Gilligan, Carol. *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge: Harvard University Press, 1982.
- Ilea, Laura T. *Inflexiuni*. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2022.
- *Politiques du désir. Pour une condition relationnelle*. Milano: Mimesis, 2021.
- (coed. Ana-Maria Deliu). "Combined and Uneven Feminism: Intersectional and Post-Constructivist Tendencies". *Metacritic Journal*, 4.2, 2018.
- Maalouf, Amin. *Le Naufrage des civilisations*. Paris: Grasset, 2019.
- Manning, Erin. *For a Pragmatics of the Useless*. Durham: Duke University Press, 2020.
- Manolescu, Florin. *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989*. București: Compania, 2010.

- Massumi, Brian. *The Principle of Unrest: Activist Philosophy in the Expanded Field*, Londra: Open Humanities Press, 2020.
- Pavel, Laura. *Personaje ale teoriei, ființe ale ficțiunii. Eseuri*. Iași: Institutul European, 2021.
- Spivak, Gayatri. *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press, 2003.
- Tlostanova, Madina și Mignolo, Walter. *Learning to Unlearn: Decolonial Reflections from Eurasia and the Americas*. Columbus: Ohio State University Press, 2022.
- Ursa, Mihaela. "Made in Translation: A National Poetics for the Trans-National World", in Martin, Mircea, Christian Moraru și Andrei Terian (eds.), *Romanian Literature as World Literature*. Londra: Bloomsbury, 2018.